

“ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ : ความหลากหลายแห่งการเห็น”

ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

สนับสนุนการจัดพิมพ์โดย
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

หนังสือชุดความรู้
ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ

จัดทำโดย

ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

- ปก : ตปากร พุทธเกส
รูปเล่ม : ฉัตรรา บุญโพธิ์แก้ว
ประสานงาน : ศิริลักษณ์ สวัสดิ์วงษา
บรรณาธิการ : กาญจนา แก้วเทพ
จัดจำหน่าย : ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
9/9 หมู่ 9 ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด
จังหวัดนนทบุรี 11120
โทร. 0 2504 8152 โทรสาร 0 2503 3578
พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์
45/14 หมู่ 4 ถ.บางกรวย-จตุรรม
ตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี 11130
โทร. 0 2879 9154 โทรสาร 0 2879 9153
พิมพ์ : กุมภาพันธ์ 2561
จำนวนพิมพ์ : 500 เล่ม
ราคา : 300 บาท
ISBN : 978-616-16-1408-9

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สถาบันวิจัยและพัฒนา. ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา.
ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ.- นนทบุรี : ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2561.
336 หน้า.
1. สื่อมวลชน--สังคม. I. ชื่อเรื่อง.

302.23

ISBN 978-616-16-1408-9

คำนำ

ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2549 เป็นศูนย์วิจัยเฉพาะทางภายใต้การดูแลของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ทำหน้าที่เป็นแหล่งแสวงหาและรวบรวมองค์ความรู้ด้านชุมชนและการพัฒนาชุมชนในลักษณะสหวิทยาการ โดยความร่วมมือของคณาจารย์และนักวิชาการที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย ตลอดทั้งยังทำการเผยแพร่ความรู้สู่กลุ่มเป้าหมายและสาธารณชนในรูปแบบต่างๆ เพื่อการนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาในชุมชนตามความเหมาะสม

การจัดพิมพ์หนังสือ “ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ” ครั้งนี้เป็นการนำเสนอบทความวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำนวน 9 เรื่อง จากนักวิชาการทางด้านการศึกษาสารหลากหลายสถาบัน ซึ่งได้เน้นการศึกษาว่าด้วยสื่อทัศนภาพที่สามารถพิจารณาได้จากหลายมิติ ทั้งมิติในเชิงกายภาพ กล่าวคือ การมองเห็นวัตถุของมนุษย์ที่เกิดจากการทำงานของแสงและระบบประสาทของมนุษย์ มิติในเชิงจิตวิทยาอันได้แก่การจดจำภาพและการเลือกภาพที่ต้องการเห็น รวมทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ฯลฯ ตามความสนใจของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งอาจช่วยสะท้อนความเป็นจริงทั้งหมด หรืออาจมีส่วนช่วยประกอบความจริงบางส่วน ที่ชุมชนสามารถนำผลการวิจัยในแต่ละเรื่องหรืออาจผสมผสานกันนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้ ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษารู้อย่างดีเป็นอย่างยิ่งที่มีส่วนผลักดันในการเผยแพร่งานวิจัยสู่สาธารณชนในโอกาสนี้

ขอขอบพระคุณนักวิจัยทุกท่าน รวมทั้งรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ ที่ปรึกษาศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา รวมถึงทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องที่มีส่วนสนับสนุนและช่วยผลักดันให้การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทั้งนี้พร้อมน้อมรับข้อคิดเห็นจากทุกท่านในการนำไปประกอบการพิจารณาในการเผยแพร่ผลงานการวิจัยและการดำเนินงานในด้านอื่นๆ ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษากำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่ง

รองศาสตราจารย์ ดร.ดุสิต เวชกิก

ผู้อำนวยการศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

สารผู้อำนวยการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เป็นหน่วยงานในกำกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม มีภารกิจหลักเป็นศูนย์รวบรวมข้อมูลด้านสังคมและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ในสาขามานุษยวิทยาและสาขาที่เกี่ยวข้องทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ นอกจากนี้ศูนย์ฯ ยังมีภารกิจในการเผยแพร่ความรู้ทางมานุษยวิทยาและสาขาที่เกี่ยวข้องให้แก่วงวิชาการและสาธารณชนในรูปแบบต่างๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรมอันเป็นหัวใจของวิชามานุษยวิทยา

อย่างไรก็ดีเพื่อให้การดำเนินงานตามภารกิจของศูนย์ฯ เป็นไปตามเป้าหมายดังกล่าว ศูนย์ฯ ได้ทำความร่วมมือกับสถาบันวิชาการต่างๆ ในการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาและสาขาที่เกี่ยวข้อง ในรูปแบบเครือข่ายวิชาการ โดยศูนย์สหวิทยาการชุมชนศึกษา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ถือเป็นเครือข่ายวิชาการที่ร่วมทำงานวิชาการกับศูนย์ฯ มาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณาการความรู้สาขาวิชาต่างๆ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ ภายใต้ “กลุ่มศึกษาศือสารกับกลุ่มคนและชุมชนศึกษา” ซึ่งเป็นรูปแบบของการผสมผสานความรู้และสร้างเครือข่ายนักวิชาการ อันจะเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่แวดวงวิชาการของประเทศ

ผลงานวิชาการของ “กลุ่มศึกษาศือสารกับกลุ่มคนและชุมชนศึกษา” ทั้ง 3 เล่ม คือ “เรื่องกินเรื่องใหญ่: วัฒนธรรมแห่งอาหารกับชุมชนศึกษา” “ชุมชนศึกษากับการตลาดเชิงสังคม” และ “ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ: ความหลากหลายแห่งการเห็น” เป็นประจักษ์พยานแห่งความสำเร็จของความร่วมมือทางวิชาการ ในการบูรณาการความรู้เพื่อ

พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ ศูนยฯ หวังว่าหนังสือทั้ง 3 เล่มนี้ จะเป็นเสมือนสะพานเชื่อมศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ ในลักษณะสหวิทยาการที่เป็นวิถีนำไปสู่การสร้างความเข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรม สมดังปรัชญาการทำงานของศูนยฯ ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีพระราชทานไว้ในคราวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารศูนยฯมานุษยวิทยาสิรินธร เมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2542 ความว่า “การศึกษาวิชามานุษยวิทยามีจุดประสงค์เพื่อให้มนุษย์เรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับมนุษยชาติทั้งหมด มนุษย์จะได้เข้าใจตนเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นพื้นฐานให้เกิดความเข้าใจอันดี และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข”

พีรพน พิสนุพงศ์

ผู้อำนวยการศูนยฯมานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

“ชุมชนศึกษากับสื่อทัศนภาพ : ความหลากหลายแห่งการเห็น”

สำหรับในยุคปัจจุบันนี้ เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ชุมชน” ก็มักเป็นที่เข้าใจกันเป็นส่วนใหญ่แล้วว่า คำว่า “ชุมชน” นั้นบ่งบอกถึงการรวมตัวของผู้คนด้วยเกณฑ์ในหลายๆรูปแบบ ทั้งการรวมตัวกันในเชิงพื้นที่ (ชุมชนเมือง/ชุมชนชนบท) การรวมกันด้วยความสนใจ (กลุ่มแฟนคลับ) การรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา (ชุมชนคนรักสิ่งแวดล้อม) ฯลฯ แต่ไม่ว่าชุมชนจะมีรูปแบบใดก็ตาม ก็ยังมีองค์ประกอบบางอย่างที่เป็น “The Must” เป็นแก่นแกนที่จะขาดเสียมิได้ของ “ความเป็นชุมชน” เช่น ชุมชนต้องเกิดจากจำนวนคนที่มากพอสมควร (ไม่ใช่มีเพียงสองสามคน) ต้องมีบางอย่างที่ร่วมกัน (อาศัยพื้นที่ร่วมกัน มีความสนใจร่วมกัน มีเป้าหมายเดียวกัน ฯลฯ) และอย่างน้อย ชุมชนเหล่านี้ต้องมีการสื่อสารเพื่อยึดโยงให้ส่วนเสี้ยวต่างๆผนึกรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน

ในส่วนของการสื่อสารนั้น หากจำแนกประเภทการสื่อสารโดยใช้ “คุณลักษณะของสื่อกลางที่ใช้แสดงออก” ก็อาจจำแนกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ การสื่อสารผ่านตัวอักษร และการสื่อสารผ่านภาพ อันที่จริงจากประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ การสื่อสารผ่านภาพนั้นเกิดขึ้นมาก่อนการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นมาใช้ อย่างไรก็ตาม ในช่วงยุคสมัยแห่งประวัติศาสตร์ การสื่อสารด้วยตัวอักษรก็ดูจะมีความสำคัญมากกว่าการสื่อสารผ่านภาพ ส่งผลให้ในแวดวงวิชาการ การศึกษาการสื่อสารด้วยภาพก็ดูจะจมหายไปด้วย และเมื่อทบทวนวิวัฒนาการของการสื่อสารศึกษาก็จะพบว่า แม้แต่ในยุคของสื่อสารมวลชน นับตั้งแต่หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ เรื่อยมา มีงานศึกษาเรื่องการสื่อสารด้วยภาพอยู่น้อยมาก แม้แต่ในการศึกษาสื่อประเภทที่เกี่ยวข้องกับภาพโดยตรง เช่น ภาพยนตร์หรือภาพนิ่งที่แนวทางการศึกษามักจะเน้นหนักไปในด้านเทคนิคการสร้างภาพเป็นส่วนใหญ่ ต้องรอให้ถึงประมาณทศวรรษที่ 1970-1980 ที่ความ

สนใจศึกษาเรื่องสื่อภาพค่อยๆกระตือรือร้นขึ้นมา และค่อยๆเติบโตขยายตัว ขึ้นมาตามลำดับ นอกจากนี้ ก็ยังดูที่ท่าทีว่าจะมีอนาคตต่อไปอีกยาวไกล ในท่ามกลางยุคสมัยที่ “ใครๆก็เซลฟี” กันทั้งนั้น

เนื่องจากสื่อภาพเป็นสื่อที่รับรู้ด้วย “การเห็น” ดังนั้น การศึกษาเรื่องภาพ จึงผูกติดอยู่กับการเห็น ที่เรียกว่า “การศึกษาว่าด้วยสื่อทัศนภาพ” (Visual communication study) ในการศึกษาเรื่องการมองเห็นนั้น ในแง่ **ที่มาของการเห็น** คือ การตั้งคำถามว่า มนุษย์เรามองเห็นภาพต่างๆได้อย่างไร ทำไมเราจึงมองเห็นเช่นนั้น คำตอบของคำถามดังกล่าวนี้มีลักษณะซ้อนทับกันที่สามารถพิจารณาได้จากหลายมิติ

เริ่มตั้งแต่มิติแรก เป็นคำตอบในเชิงกายภาพ (ที่มักเป็นความรู้ที่อยู่ในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่น ฟิสิกส์ ชีววิทยา เคมี) กล่าวคือ การมองเห็นวัตถุนั้นเกิดมาจากการทำงานของแสงร่วมกับอวัยวะรับสัมผัส และระบบประสาทของมนุษย์ จากนั้น ก็สามารถอธิบายได้ด้วยมิติเชิงจิตวิทยา เช่น การจดจำภาพ การเลือกเห็นแต่สิ่งที่ต้องการจะเห็น และไปจนกระทั่งถึงมิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ฯลฯ เช่น ความเชื่อถือในสิ่งที่เห็นมากกว่าสิ่งที่รับฟังมา (สืบทอดว่าไม่เท่าตาเห็น) ในบทความทั้ง 9 บทความในหนังสือเล่มนี้จะแสดงให้เห็นความหลากหลายแห่งการเห็นและทัศนภาพที่กล่าวมานี้

จากจุดเริ่มต้นคือ ที่มาของการเห็นแล้ว จุดลงท้ายของการเห็น ก็คือ **ที่ไปของการเห็น** ซึ่งก็มีการทับซ้อนของมิติต่างๆเช่นกัน เริ่มจากมิติที่ง่ายที่สุด คือ การเห็นก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้ทางกายภาพที่อาจจะเป็นระดับสัญชาตญาณ เช่น การหลับหรือหรีตตาเมื่อเห็นแสงเข้าตา การเห็นภาพบางภาพอาจจะกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึก ไปจนกระทั่งถึงการสร้างภาพบางภาพของกลุ่มคนบางกลุ่มให้สาธารณชนได้เห็นนั้นเป็นกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคนดังกล่าวให้ติดตรึงอยู่ในสังคม ภาพบางภาพอาจสร้างผลกระทบให้เกิดความขัดแย้ง (ตัวอย่างเช่น การสร้างภาพหมิ่นศาสนาของศาสนา) แต่ภาพบางภาพก็อาจทำงานในทางตรงกัน

ข้าม ภาพบางภาพกระตุ้นให้ระลึกถึงมหันตภัยที่เคยเกิดขึ้น เป็นต้น

ในการสื่อสารเรื่องภาพและการเห็นนั้น มีสำนักคิดทางทฤษฎีที่สำคัญอยู่ 2-3 ค่ายใหญ่ๆ ที่จะปรากฏอยู่ในบทความต่างๆในหนังสือเล่มนี้ ทฤษฎีแรกเชื่อว่า “ภาพคือสื่อที่สะท้อนความเป็นจริง” (Reflection Theory) ทฤษฎีที่สองเชื่อว่า ภาพคือสื่อที่เกิดจากการประกอบสร้างทั้งสิ้น (Social construction) โดยอาจมีเค้าโครงมาจากความเป็นจริงบางส่วน หรืออาจไม่ ต้องมีความเป็นจริงรองรับเลยก็ได้ (เช่นมนุษย์ต่างดาวในหนังเรื่อง ET.) และสำนักที่สามเชื่อว่า ภาพบางภาพอาจจะสะท้อนความเป็นจริง แต่ภาพบางภาพก็อาจจะถูกประกอบสร้างขึ้นมา ในบทความทั้งหมดในหนังสือเล่มนี้ค่อนข้างจะมีจุดยืนอยู่ในสำนักคิดที่สองและสามเป็นส่วนมาก

จากบทความทั้ง 9 ชิ้น สามารถแบ่งกลุ่มได้เป็น 3 ชุด ชุดที่ 1 มีเนื้อหาว่าด้วยผลลัพธ์อันเกิดจากการเห็น โดยเฉพาะผลลัพธ์ที่เป็นอัตลักษณ์ของคนกลุ่มต่างๆ ชุดที่ 2 ให้ความสนใจว่ากระบวนการสร้างการเห็นด้วยการผลิตทัศนภาพนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไรบ้าง และชุดที่ 3 จะพิจารณาบริบท/พื้นที่ที่เกิดการเห็นว่าเป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้ ต่อรอง หรือประสานสัมพันธ์กันได้อย่างไร

สำหรับบทความในชุดแรกให้ความสนใจกับ “ที่ไป” หรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการเห็น กลุ่มนี้ประกอบด้วยบทความ 3 ชิ้น ที่มีจุดสนใจร่วมกันคือ สนใจผลลัพธ์ที่เป็นอัตลักษณ์ของสรรพสิ่งหรือคนกลุ่มต่างๆ ชิ้นที่หนึ่งเป็นงานของทิมมพร เอี่ยมเรไร ที่สนใจอัตลักษณ์ของมวยไทยผ่านสื่อประเภทต่างๆ ชิ้นที่สอง ไวยวุฒิ วุฒิอรรถสาร สนใจอัตลักษณ์ของคนพิการในสื่อภาพยนตร์ และชิ้นที่สาม สิริมาภรณ์ คุ่มทุกข์ สนใจภาพตัวแทนของชาวเขาเผ่าต่างๆที่ปรากฏในสื่อภาพยนตร์

ในงานของทิมมพรนั้น เนื่องจากผู้ศึกษาออกแบบการศึกษาอัตลักษณ์ของมวยไทยในเชิงประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาจึงต่อยอดข้อสรุปของสำนักคิดประกอบสร้างนิยมที่ว่า อัตลักษณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในแต่ละช่วงเวลา ในแต่ละสถานที่ ที่ถูกประกอบสร้างด้วยเจตน์จำนงที่แตกต่างกัน

นั่น ย่อมมีความแตกต่างหลากหลาย มวยไทยเองก็ไม่ใช่ว่าจะยกเว้น สำหรับในยุคปัจจุบันที่มวยไทยซึ่งในอดีตเคยมีอัตลักษณ์ว่า เป็นสื่อของชนชั้นล่าง แต่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ไหลบ่าท่วมทับ ทำให้เกิดกระแสการคัดเลือกมวยไทยขึ้นมาเป็นตัวช่วยตัวหนึ่งในชุดของ identity markers ที่แสดง “ความเป็นไทย” เพื่อเผชิญหน้ากับโลกาภิวัตน์ แต่เนื่องจากผู้ผลิตภาพของอัตลักษณ์มวยไทยมีหลายกลุ่ม มวยไทยที่แสดงความเป็นไทยจึงมิได้มีเพียงภาพเดียวเท่านั้นและมีได้เป็นภาพแบบเดียวกันทั้งหมด

เช่นเดียวกับงานศึกษาของไววุฒิเรื่องอัตลักษณ์ของผู้มีความพิการทางการได้ยินที่ปรากฏในภาพยนตร์ 2 เรื่อง จุดร่วมของภาพยนตร์ทั้งสองเรื่องล้วนมีจุดยืนที่ต่อต้านทัศนคติกระแสหลักต่อคนพิการว่าเป็นภาระของสังคม นำเวทนา หรือเป็นผู้ชดใช้กรรมแก่ก็ตาม ดังนั้น อัตลักษณ์ของผู้พิการที่ปรากฏในภาพยนตร์ทั้งสองเรื่องจึงเกิดมาจาก**มุมมองแบบทวิลักษณ์** กล่าวคือ ในด้านหนึ่งก็ยอมรับความแตกต่าง (คนพิการไม่เหมือนคนปกติ) แต่อีกด้านหนึ่ง ก็เห็นว่าคนพิการก็เป็นมนุษย์ที่มีความรัก โลก โกรธ หลง เหมือนคนปกติทั่วไป ในการสร้างภาพใหม่ดังกล่าวให้เกิดขึ้น ไววุฒิได้สาดิให้เห็นการใช้ “เครื่องมือนำทางการเห็น” ของสื่อภาพยนตร์ เช่น การใช้แสง การจัดมุมกล้อง ขนาดของภาพ ฯลฯ เพื่อให้ได้ “ภาพ” ตามที่ผู้สร้างต้องการ

ส่วนงานของสิริมาภรณ์ได้ก้าวไกลไปกว่านั้น โดยต้องการพิสูจน์ว่า “อัตลักษณ์ของเรา ใครเป็นคนสร้าง เมื่อเราสร้างเอง หรือเมื่อคนอื่นมาสร้างให้ แล้วได้ผลอัตลักษณ์ออกมาเป็นอย่างไร” สิริมาภรณ์ตรวจสอบภาพของชาวเขาเผ่าต่างๆที่ปรากฏในภาพยนตร์ 5 เรื่องที่สร้างจากกลุ่มผู้สร้าง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็น “คนนอกแบบนอกจริงๆ” กลุ่มที่สองเป็น “คนนอกแต่พยายามเข้าไปอยู่ในวง” และกลุ่มสุดท้ายเป็น “คนวงในคือเป็นชาวเขาเองเลย” เราสามารถทำนายผลการวิจัยได้อย่างคร่าวๆว่า ภาพของชาวเขาที่เข้ารหัสจากกลุ่มผู้สร้างทั้ง 3 กลุ่มนั้นต้องแตกต่างกันอย่างแน่นอน แต่งานวิจัยที่วิเคราะห์อย่างละเอียดจะช่วยให้ความชัดเจนต่อไปว่า

ที่ว่าแตกต่างกัน “ต่างกันตรงไหน อย่างไร และทำไม” และงานชิ้นนี้ยังศึกษาอย่างครบวงจรด้วยการสำรวจการถอดรหัสจาก “คนวงใน” อีกด้วย

ส่วนบทความในชุดที่สองนั้นมี 3 บทความที่ให้ความสนใจกับ “กระบวนการสร้างการเห็น” จากมุมมองต่างๆกัน ในบทความแรกของวิทยา พานิชล้อเจริญ เป็นการพิสูจน์ **มิติด้านการเมืองของการเห็น** จากคำกล่าวที่ว่า “การเห็นนั้นไม่เคยปราศจากชนชั้น” ดังนั้น ผลจากการศึกษาเนื้อหาของรายการตลกสถานการณ์ทางโทรทัศน์ที่เรียกว่า ชิทคอม (situation comedy) ซึ่งก่อนปี พ.ศ. 2545 รายการตลกเหล่านี้ล้วนเป็นพื้นที่ของตลกชนชั้นกลางหรือที่เรียกว่า “ตลกปัญญาชน” ตลกชนชั้นนี้จะมีรหัสของ “ความตลกที่แสดงลักษณะทางชนชั้นอย่างชัดเจน” เช่น ต้องเป็นตลกไหวพริบ/ตลกคำพูด/ตลกความคิด (ซึ่งอยู่ในชั้นบันไดขั้นบนๆ ของประเภทความตลก) มากกว่าตลกโปกฮาหรือตลกลามก (ซึ่งอยู่บันไดชั้นล่างๆ) แต่ทว่า เมื่อคณะตลกชนชั้นล่างที่อพยพจากสถาบันเชิงประเภทคาเฟ่จะเข้ามาใช้พื้นที่ของรายการชิทคอม ตลกชนชั้นล่างเหล่านี้ก็ต้องกดปุ่ม “เลื่อนระดับชั้นประเภทความตลกขึ้นมาขั้นบนๆ ให้มากขึ้น” “กระบวนการผลิตเนื้อหาความตลก” จึงซุ่มโขกไปด้วยมิติทางชนชั้นอย่างเห็นได้ชัด

สำหรับบทความที่สองเป็นงานของภัทรา บุรารักษ์ ที่ทำการศึกษาสื่อมวลชนประเภทโทรทัศน์สาธารณะ โดยทั่วไป การมองเห็นแบบที่ต้องผ่านตัวสื่อกลางสาธารณะ เช่น สื่อมวลชนนั้น จะข้องเกี่ยวกับเรื่องอำนาจและการเมืองมากกว่าการเห็นในระดับบุคคลหรือกลุ่ม และการมองเห็นแบบที่ต้องผ่านสื่อมวลชนเช่นโทรทัศน์นั้น เป็นการมองเห็นที่ฝ่ายผู้ควบคุมหรือฝ่ายผู้ผลิตการเห็นเป็นคนกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น แต่กลุ่มผู้ชม/กลุ่มคนมองดูนั้นมีจำนวนมหาศาล และเนื่องจากระบบโทรทัศน์ในสังคมไทยเน้นหนักการใช้งานเชิงพาณิชย์ ดังนั้น เรื่องราวที่นำเสนอ เนื้อหาที่จัดให้รับชมจึงมักเป็นเรื่องราวที่ “มิใช่เป็นเรื่องของฝ่ายคนดู แต่เป็นเรื่องของคนอื่น” (เช่น ผู้นำประเทศ ดารา นักร้อง ผู้มีชื่อเสียง ฯลฯ) นี่จึงทำให้การดู

โทรทัศน์นั้นเป็นการเห็นที่แปลกแยก และปราศจากการมีส่วนร่วมของผู้ดู ผู้ชม(ยกเว้นการดู) ดังนั้น สื่อประเภทโทรทัศน์สาธารณะจึงถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อสร้างสมดุลของคานอำนาจระหว่างฝ่ายผู้ผลิตกับฝ่ายผู้ชมให้มากขึ้นด้วยวิธีการทำงานภายใต้แนวคิดการสร้างการมีส่วนร่วมหลายระดับของผู้ชมตั้งที่เป็นเนื้อหาในบทความของภัทราชิ้นนี้

บทความชิ้นที่สามของอุณาโลม จันทรรุ่งมณีกุล ที่เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับงานของภัทรา คือ การพยายามสร้างสมดุลทางอำนาจในกระบวนการผลิตการมองเห็น แต่งานของอุณาโลมจัดทำในสเกลที่เล็กกว่างานของภัทราโดยเลือกเพียงกระบวนการผลิตภาพยนตร์เรื่องหนึ่งโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการผลิตภาพยนตร์นั้น อำนาจเกือบทั้งหมดจะอยู่ในมือของฝ่ายผู้ผลิต ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของเงินทุน ผู้สร้าง ผู้กำกับ ช่างภาพ ผู้ตัดต่อ ฯลฯ ดังนั้น ในงานชิ้นนี้ อุณาโลมจึงพยายามที่จะคานสมดุลอำนาจด้วยแนวคิด observational cinema กระบวนการผลิตภาพยนตร์จึงเปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งทีมนักวิจัย ทั้งชุมชน/ชาวบ้านที่ถูกถ่ายทำ นำเอาต้นทุนประเภทต่างๆของตัวเองเข้ามาต่อรองกัน

ส่วนบทความในชุดสุดท้ายนั้นจะพิจารณาพื้นที่ที่เกิดทัศนภาพในฐานะพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับ “การยุทธ์” (battle/struggle) ไม่ว่าจะเป็นการยุทธ์ในช่วงเวลาแห่งการปะทะหรือห้วงแห่งเวลาสมานฉันท์ บทความแรกในกลุ่มนี้คืองานของญาดา แสงเพชร ที่ศึกษารายการหนังพาไปที่เป็นรายการโทรทัศน์ลูกผสมหลายพ่อหลายแม่จากสถานี Thai PBS เพื่อวิเคราะห์ว่า เนื้อหาของรายการนั้นมี “เนื้อหาที่เกี่ยวกับการพัฒนา” อย่างไรบ้าง งานชิ้นนี้ นำเอาแนวคิดเรื่อง convention/invention มาใช้ และได้พบผลว่า ท่ามกลางผิวหน้ารายการที่ดูราบเรียบนั้น แต่เนื้อในแล้ว ผู้วิจัยพบสัดส่วนของ invention มากกว่า convention อย่างชัดเจน เริ่มตั้งแต่การเป็นรายการที่ผลิตโดยทีมงานเพียง 2 คนเท่านั้น ไปจนถึงความแปลกใหม่อย่างอื่นอีกมากมาย เช่น การเปิดเผยตัวเลขรายจ่ายที่จ่ายไปซึ่งไม่เคยปรากฏในรายการท่องเที่ยวแบบไหน ทั้งนี้ ยังไม่ต้องพูดถึงเนื้อหาเชิง

ประชดประชันการพัฒนาประเทศไทยเราเองในแง่มุมมองต่างๆ จึงอาจกล่าวได้ว่า รายการนี้ได้เปิดเส้นทางใหม่ของการผลิตภาพแบบใหม่ๆ มุมมองใหม่ๆ วิธีการผลิตรายการแบบใหม่ๆ ฯลฯ ขึ้นมาในปริมณฑลของโทรทัศน์ไทย

ในขณะที่ในงานของญาติ เรื่องของการประลองยุทธอาจจะซ่อนเร้น แต่ในงานของต่อสิด กลีบบัว นั้น สามารถมองเห็นป้ายการต่อสู้ ตั้งแต่ชื่อเรื่องว่า “การเมืองในภาพถ่ายท่องเที่ยว” โดยที่ผู้เขียนได้ขยายความหมายของคำว่า “การเมือง” ให้กว้างขวางออกไปว่า หมายถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทุกรูปแบบที่แสดงออกอยู่ในกิจกรรมทั่วไปในชีวิตประจำวัน แม้แต่กิจกรรมที่ดูปกติธรรมดาเช่นการถ่ายรูป และพื้นที่การต่อสู้ครั้งนี้เกิดอยู่ในระหว่างกลุ่มผู้ผลิตภาพถ่าย 4 กลุ่ม ที่มีการปะทะเฉียดชนกันในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในช่วงของวงจรแห่งการผลิต การเผยแพร่ และการบริโภคภาพถ่าย ต่อสิดวิเคราะห์ปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยอาศัยแนวคิดเรื่องField (ในภาษาไทย อาจแปลว่า “แวดวง/วงการ”) และทุนประเภทต่างๆของปีแอร์ บูร์ดิเยอ ที่แต่ละกลุ่มนำมาใช้เป็นอาวุธในการยุทธของพวกเขา

และหลังจากปะทะเฉียดชนกันมานานพอสมควรแล้ว บทความสุดท้ายของเหมือนฝัน ชาวเหนือ ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ในพื้นที่ของการเห็นนั้นสามารถจะเป็น “เขตเจรจาสันติภาพ” ได้เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น การเล่นบทเป็นผู้ไกลเกลี่ยความขัดแย้งบางระดับ บางประเภท ในละครก่อนข่าวทางโทรทัศน์ เช่นความขัดแย้งระหว่างแม่ยายไฮโซกับลูกเขยบ้านนอก หรือสะใภ้อีสานกับพ่อสามีที่เป็นเจ้าสัว เป็นต้น แต่การประสานความขัดแย้งเหล่านี้จะทำได้มากน้อยเพียงใด คู่ความขัดแย้งจะต้องถอยคนละก้าว ผู้สร้างละครจะต้องเลือก genre ของละครให้เป็นแบบไหน หรือต้องสร้างตัวละครแบบใด จึงจะนำเสนอภาพความสมานฉันท์ดังกล่าวได้ ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องราวที่บรรจุอยู่ในละครก่อนข่าวที่เลือกมาศึกษา นอกจากนั้น เหมือนฝันยังตรวจสอบไปถึงกลุ่มรับสาร2กลุ่มทั้งที่เป็นผู้ชม

ทั่วๆไป และผู้ชมที่มีภูมิหลัง/ประสบการณ์ใกล้เคียงกับละครเพื่อดูการเชื่อมโยงระหว่างละครกับชีวิตจริงของผู้ชมว่ามีอย่างน้อยเพียงใด

แม้ว่าในบทความทั้ง 9 บทความในหนังสือเล่มนี้จะมีแง่มุมในการศึกษาการเห็นและทัศนภาพที่แตกต่างกันออกไป แต่ทว่า ทั้งหมดก็ยึดโยงอยู่รอบๆแกนแนวคิดที่ว่า “ทัศนภาพต่างๆนั้นล้วนมีความสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะชุมชนนั้นจะเป็นชุมชนผู้ผลิตหรือชุมชนที่มีอำนาจเหนือผู้ผลิต ชุมชนผู้รับสาร ไม่ว่าจะจะเป็นชุมชนผู้มองเห็นภาพ ชุมชนที่ถูกมองเห็น ชุมชนที่ทำให้เกิดภาพ ผู้ที่อยู่ในภาพ ผู้ที่ถูกมอง ฯลฯ ส่วนในแง่ตัวสื่อหรือระดับการสื่อสารนั้น ก็ครอบคลุมการสื่อสารในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล ภายในกลุ่มเล็กกลุ่มใหญ่ (เช่น การไปดูมวยไทยที่สนามมวย) ระดับสื่อสารมวลชน (การดูภาพยนตร์ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับมวยไทย) รวมทั้งสื่อใหม่ประเภทต่างๆด้วย

กาญจนา แก้วเทพ

สารบัญ

1. การสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นชาติในมวยไทย
: ทิฆัมพร เอี่ยมเรไร 16
2. ภาพยนตร์กับคนพิการ
: ไวยวุฒิ วุฒิอรรถสาร 54
3. ชาวไทยภูเขา'บนแผ่นฟิล์ม: ภาพตัวแทนความเป็นชาติพันธุ์ในสื่อ
ภาพยนตร์ไทย
: สิริมาภรณ์ คุ่มทุกษ์ 94
4. การประกอบสร้างเชิงสังคมของอารมณ์ชั้นในรายการตลกสถานการณ์
ทางโทรทัศน์ไทย
: วิทยา พานิชล้อเจริญ กาญจนา แก้วเทพ 114
5. การสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโทรทัศน์สาธารณะกับภาคประชาสังคม
เพื่อการพัฒนาสถานีภูมิภาค
: ภัทรา บุรารักษ์ 144

6. กระบวนการต่อรองในการผลิตภาพยนตร์เชิงสังเกตการณ์ผ่านปฏิบัติการสังคม: กรณีศึกษาการคัดค้านการขยายท่าเรือแหลมฉบังเฟสสาม ชุมชนบางละมุง จังหวัดชลบุรี
: อุณาโลม จันทรุ่งมณีกุล 178
7. การวิเคราะห์เนื้อหาด้านการพัฒนาของรายการหนังพาไป
: ญาดา แสงเพชร 226
8. การเมืองในภาพถ่ายท่องเที่ยว: การครอบงำและการต่อรองทางวัฒนธรรม
: ต๋อสิต กลีบบัว 258
9. ความขัดแย้งทางสังคมในละครโทรทัศน์ที่ออกอากาศในช่วงเวลา ก่อนข่าวภาคค่ำกับการรับรู้ของผู้ชม
: เหมือนฝัน ชาวเหนือ กาญจนา แก้วเทพ 298